

DE HALVE EEUW VAN MIJN GROOTVADER

De halve eeuw van mijn grootvader

Jhr. C.E.J.M. Verheyen - jonker, cavalerist,
hofdienaar, stalmeester, gijzelaar
(1892-1941)

Dirk Verheyen

© 2020 D. Verheyen/ Uitgeverij U2pi

Titel: De halve eeuw van mijn grootvader

Auteur: Dirk Verheyen

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag, www.uitgeveriju2pi.nl

Druk: JouvBoekdrukkerij.nl

ISBN: 978-90-8759-974-9

NUR: 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

INHOUD

Voorwoord	7
1 De Brabantse jonker	11
2 De jonge cavalerist	59
3 De loyale dienaar	125
4 De toegewijde stalmeester	201
5 De standvastige gijzelaar	263
Ter afsluiting	357
Bibliografie	365
Bronnen fotomateriaal	377

VOORWOORD

Ieder mensenleven is, in vele opzichten, tevens een tijdperk; de tijd fungeert als raamwerk. Of, anders gezegd, ieder mensenleven valt samen met een tijdsbestek dat dit leven mede vorm en identiteit geeft, als achtergrond en atmosfeer, als oriëntering en uitdaging, als mogelijkheid en beperking. Het in dit boek beschreven mensenleven, van 1892 tot 1941, valt zodoende samen met tenminste vier duidelijk identificeerbare periodes: het zogenaamde *fin de siècle* (het einde van de negentiende eeuw), de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog, het *interbellum* (de jaren tussen de wereldoorlogen), en de Tweede Wereldoorlog. Met dank geïnspireerd door de titel van het bekende boek van Geert Mak heeft het hier aangeboden verhaal als titel *De halve eeuw van mijn grootvader* meegekregen. Het omvat een poging om niet alleen een biografisch overzicht te verschaffen maar tevens de invloed en relevantie van de historische context aan te geven, hetgeen ook door het gebruik van vele secundaire bronnen duidelijk wordt.

Een mensenleven neemt bepaalde contouren aan die zich gaanderweg anders presenteren, aangezien de blik terug na verloop van tijd binnen een steeds breder historisch kader mogelijk is. Zo kan men ieder mensenleven ook zien als een boom, waarvan de wortels tot in het verleden reiken, de vertakkingen in de loop van het leven ontstaan, en de kruin qua vorm en hoogte eigenlijk pas later beter kan worden gemeten en beoordeeld. Het is nu ruim 125 jaar geleden dat jhr. C.E.J.M. Verheyen werd geboren, en zijn dood in 1941 ligt al weer meer dan 75 jaar achter ons. Zo kunnen wij heden vanuit een redelijk ver historisch perspectief op zijn leven en het daartoe behorende tijdperk terugkijken.

In deze biografie heb ik getracht, voor zover dit mogelijk was, zijn leven en het begeleidende tijdperk vanuit zijn eigen perspectief te beschrijven. Dit was in het eerste hoofdstuk niet echt realiseerbaar, aangezien direct, persoonlijk bronmateriaal omtrent zijn jeugd jaren helaas ontbreekt. In het tweede hoofdstuk komen reeds enkele bewaard gebleven brieven en kaarten aan bod, en vooral in de hoofdstukken 3 en 4 vormen de brieven aan zijn ouders een dikwijls unieke bron. Bij de bespreking van zijn leven binnen de hofhouding, eerst als ordonnansofficier en later als eerste stalmeester, vond ik het essentieel om het een en ander expliciet vanuit zijn perspectief als “hovelings” te presenteren. Zodoende kwam regelmatig de nadruk op bepaalde details te liggen die vermoedelijk in het kader van een meer “officiële” geschiedschrijving, bijvoorbeeld vanuit het perspectief van

de koningin of een neutrale buitenstaander, niet als uitgesproken relevant zouden worden bestempeld. Het zijn echter zulke kleine details, zoals het ontvangen van een persoonlijke uitnodiging of de eigen aanwezigheid op de achtergrond in het “gevolg” van de vorstin bij een bepaald evenement, die hopelijk het verhaal een meer authentieke “kleur” geven. Hoofdstuk 5 bezit uiteraard een eigen, uniek en dramatisch karakter, en ook daar heb ik een poging ondernomen om materiaal uit zogenaamde “ego-documenten” (in dit geval brieven) met verdere bronnen te combineren, teneinde deze turbulente en droevige tijd tot zijn recht te laten komen.

Ik ben mij er uiteraard van bewust dat ik dit boek als mijn kleinzoon heb geschreven. Ik heb desalniettemin gepoogd, het een en ander zo objectief mogelijk in beeld te brengen. Het feit dat ik hem persoonlijk nooit heb gekend is daarbij wellicht enigermate nuttig geweest. Het is wat dit betreft ook een gelukkige omstandigheid, dat een reeks door hem geschreven brieven van 1912 tot 1941 bewaard zijn gebleven, zodat zijn eigen stem in het hier gepresenteerde verhaal authentiek opgenomen kon worden. Hetzelfde geldt voor het bewaard gebleven fotomateriaal.

Ofschoon het hier gepresenteerde verhaal onder mijn persoonlijke verantwoording valt en het resultaat is van eigen onderzoek en analyse, wil ik nadrukkelijk een reeks personen en instanties danken, die mij hebben geadviseerd en geassisteerd. Binnen de familie dank ik E. Goedhart-Verheyen (jongste dochter van C.E.J.M. Verheyen), Charles Verheyen, Emilie en Engeljan Sonneveld, Paul Grasveld en Tom Caly voor verschillende documenten. Eerstgenoemde verschaftte tevens waardevolle familiegegevens en herinneringen, dit ter aanvulling op de gesprekken die ik in augustus 2011 met mijn kort daarna overleden vader (oudste zoon van C.E.J.M. Verheyen) voerde. In het kader van hoofdstuk 1 over de jeugdijaren dank ik het Brabants Historisch Informatie Centrum, het Stadsarchief 's-Hertogenbosch, het Noord-Hollands Archief, de Burgerlijke Stand Haarlem, het Regionaal Archief Nijmegen, het Regionaal Archief Tilburg en Erik Gelevert in Loon op Zand. Wat betreft de jaren 1912-1922 (hoofdstuk 2) ben ik het Nationaal Archief m.b.t. KMA-archiefmateriaal en het Cavalerie-Museum te Amersfoort, met name Evert-Jan Vinkhuyzen, veel dank verschuldigd. Bij het schrijven van de hoofdstukken 3 en 4 ontving ik het uiterst professionele advies en de waardevolle assistentie van L.J.A. Pennings, K. van Vliet en M. Jansen van het Koninklijk Huisarchief (KHA). Ik ben H.K.H. prinses Beatrix bijzonder dankbaar voor de toestemming welke mij verleend werd en mij zodoende toegang verschaftte tot deze unieke, normaliter gesloten bron van documenten en gegevens. Tevens dank ik kolonel G.E. Wasseenaar, Stalmeester van Z.M. de Koning, voor zijn advies en belangstelling jegens dit project. Bij het schrijven van hoofdstuk 5 over de gijzeling in

Buchenwald was de assistentie van de volgende personen en instanties uitermate waardevol: het Nationaal Archief, het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie – NIOD, het Archiv der Gedenkstätte Buchenwald (vooral Torsten Jugl), het Archiv der Universität Jena (Margit Hartleb), de International Tracing Service (ITS) in Bad Arolsen, het Oorlogsarchief van het Nederlandse Rode Kruis (met name Ton Tielen) en Adriana Millenaar Brown. Ten slotte wil ik mijn dank uitspreken aan de staf van Uitgeverij U2pi, met name Jeroen van der Starre voor de algemene begeleiding van deze publicatie en Hayo van Buuren voor de voortreffelijke redactionele bewerking. De uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het geschrevene ligt uiteraard geheel bij mij.

Dirk Verheyen
Berlijn, 2020

DE BRABANTSE JONKER

Het was een ietwat kille zomerdag, maandag 18 juli 1892, de dag waarop de hoofdpersoon van dit verhaal in 's-Hertogenbosch¹ werd geboren. De weerkundigen van wat toen nog ouderwets geschreven het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut werd genoemd, maakten in hun weerbericht Nr. 200 van die dag melding van temperaturen die lager dan normaal waren en voegden daar aan toe: "... onder meest zwaarbewolkten hemel is het hier te lande buiig weer ..."² De trotse ouders legden hun baby Charles in een oude familiewieg in hun huis op de Verwerstraat A244 (tegenwoordig is dit nr. 30)³ en genoten van de uitbreiding van het gezin. De kersverse Charles was hun derde kind. Jan Baptist was bijna vier jaar oud, gevolgd door Eugenie (in der loop der tijd als Niet of Nietje bekend), die in 1890 was geboren. In het jaar 1896 zou een vierde kind volgen, Henri, ook Hein genaamd. Zoals destijds in de "beter gesitueerde" kringen gebruikelijk, beschikten jonkheer Hendrik en Rosalie Verheyen voor het gezin over aanzienlijke ondersteuning door huishoudelijk personeel. Veel facetten van de opvoeding van de kinderen werden door personeel ingevuld. Een kinderjuffrouw was toen een veel voorkomend fenomeen. Enkele jaren na de geboorte van het vierde kind werd het huis in de Verwerstraat wellicht te klein. Hendrik, die evenals zijn jongste zoon ook wel Henri genoemd werd, kon zich in ieder geval veroorloven met zijn gezin te verhuizen naar de nabij gelegen Papenhulst (toen nr. F94, daarna hernummerd als nr. 22, een huis dat na de jaren twintig plaats zou maken voor een gloednieuw seminarie).⁴ Drie jaren na de Eerste Wereldoorlog zou het echtpaar naar het statige landhuis "Huize Weltevreden" aan de Boxtelseweg in Vught verhuizen.

De kleine jonker Charles groeide als het ware op in de schaduw van de statige Sint-Janskathedraal. De klokken van deze van de vijftiende eeuw daterende monumentale kerk, die als hoogtepunt van de Brabantse gotiek wordt beschouwd, galmden over de ernaast gelegen Parade en door de straten van de oude Bossche binnenstad. De provinciale hoofdstad bevond zich aan het eind van de negentiende eeuw in een proces van markante verandering, wat ook over Brabant en Nederland in het algemeen kon worden gezegd. De bevolking van de oude stad groeide al sinds de Napoleontische tijd, maar het was pas door toedoen van een nieuwe wet, ondertekend door koning Willem III, dat na 1874 werd toegestaan om buiten de stadswallen

te bouwen, aangezien Den Bosch toen niet meer officieel de functie van “vestingstad” vervulde. De bijna letterlijk “beklemmende” invloed van de oude wallen op de ontwikkeling van de stad had duidelijke economische consequenties, omdat de ontplooiing van de moderne industrie in het centrum erdoor werd belemmerd. Zo behield Den Bosch tot in de twintigste eeuw een oude, compacte binnenstad.

St. Jan's Kathedraal en Parade in 's-Hertogenbosch omstreeks 1900

In de jaren negentig van de negentiende eeuw klonk en rook Den Bosch anders dan vandaag. Gemotoriseerd vervoer bestond nog niet; karren met goederen denderden over oude keien. De winkels waren niet talrijk en aanzienlijk kleiner en gespecialiseerder. De reuk van de bakker, slager of groenteboer was duidelijk aanwezig. De markt nam een centrale plaats in, vooral voor het “gewone volk”; de markt verbond stad en platteland en speelde een belangrijke rol. Ondanks een gebrek aan uitgebreide industrie was Den Bosch zo toch een “magneet” voor het gehele omliggende gebied, waarvoor vaak het begrip “Meierij van 's-Hertogenbosch” wordt gebruikt (een van de vier historische delen van het hertogdom Brabant, vernoemd naar de “meier” of “baljuw” die in deze streek de macht namens de hertog uitoefende). Buiten de oude kern kwam tegen het jaar 1900 langzaam de stadsuitbreiding op gang, samen met de industrialisatie. Zo bood de sigarenfabriek Willem II nieuwe werkgelegenheid aan diegenen die het platteland door modernisering in de landbouw moesten verlaten. Talloze fraaie panden zoomden de straten van het centrum, in tegenstelling tot de gedrongen behuizing die voor de nieuwe volkswijken karakteristiek was.

Het tempo van de uitbreiding was aarzelend, zodat de oude binnenstad overbevolkt en verpauperd dreigde te raken. Het stuk van het riviertje de Dieze dat door de oude stad liep, de zogenaamde “Binnendieze”, leek meer een stinkend riool dan een bruikbaar vaarwater. Volgens de statistieken had Den Bosch in 1900 een kindersterfte die tot de hoogste van Nederland behoorde. De maatschappij kende in die tijd nog duidelijke en starre geledingen, met dramatisch verschillende levensverwachtingen en –mogelijkheden. De kleine jonker Charles groeide op in een gezin dat wat dat betreft meer privilege en perspectief bood dan voor de meesten van zijn leeftijdgenoten het geval was.

Hendrik Verheyen, vader

Rosalie Verheyen-Tilman, moeder

Zijn vader Hendrik (1859-1928) bekleedde in die tijd, volgens de nog beschikbare gegevens, meerdere functies. Hij had een notariële opleiding gevolgd en werd in de loop van de jaren tachtig van de negentiende eeuw aangesteld als secretaris van de Militieraad te 's-Hertogenbosch. Erik Gelevert schrijft dat de Militieraad het college was “dat besliste over militie- of lotingszaken. Een militie [in tegenstelling tot een staand leger] is een militaire macht, samengesteld uit ingezetenen die door de wet voor het verrichten van militaire dienst zijn aangewezen. Sinds 1922 is het in Nederland geen officiële term meer.” Een directe, persoonlijke dienstplicht bestond in Nederland pas vanaf 1898. Voordien kreeg iedere dienstplichtige jongeman een registratienummer, maar hij kon afgekeurd worden, of vrijgesteld “wegens broederdienst, kostwinnerschap of persoonlijke onmisbaarheid”. Indien geen afkeuring of vrijstelling plaatsvond, nam de dienstplichtige aan een loting deel.

De dienstplicht in Nederland was dus niet algemeen, omdat men kon worden uitgeloot. De dienstplicht was ook niet persoonlijk, omdat zij die door loting waren aangewezen voor de militie, de mogelijkheid hadden om de dienst af te kopen, als ze zich dit konden veroorloven. Tegen betaling kon men een plaatsvervanger ('remplaçant') inhuren. Zo konden de zonen van de gegoede burgerij de dans ontspringen. Er was dus sprake van klassendienstplicht, omdat de vervangers meestal arm waren.⁵

Verder was Hendrik Verheyen secretaris van het College van Regenten over de Gevangenen in Den Bosch. Naast zijn werkzaamheden bij de Militieraad was ook dit een functie die paste bij het Brabantse geslacht Verheyen, want (openbare) bestuurlijke loopbanen waren binnen de familie niet ongebruikelijk. Na de Napoleontische tijd had de gouverneur van de provincie het toezicht over de gevangenen gekregen en hij bracht over de toestand van de instellingen onder zijn "beheer" verslag uit aan de verantwoordelijke minister (na 1842 was dit de minister van Justitie; aan het begin van de twintigste eeuw werd deze functie bekleed door mr. dr. J.A. Loeff, die later de grootvader was van de vrouw van Charles' oudste zoon). In de Franse tijd lag het dagelijks bestuur van gevangenen in de handen van zogenaamde Raden van Weldadigheid, die in de loop van de negentiende eeuw werden vervangen door Colleges van Regenten, bestaande uit een lid van het gemeentebestuur als voorzitter, in principe was dit de burgemeester, de officier van justitie van de rechtbank in eerste aanleg en vijf notabelen uit de gemeente. Vanaf 1822 bestond een dergelijk college uit maximaal vijf personen.⁶ In 1887 trouwde Hendrik met Rosalie M.C. Tilman (1864-1944). Haar vader was lid van het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch. Zij kwam uit een vrij gefortuneerde familie en bleek een kunstzinnige en handvaardige vrouw te zijn, met veel belangstelling voor schilderen, borduren en breien.

Hendrik was opgegroeid in een gezin met zeven kinderen. Zijn vader, jhr. mr. Johannes Baptiste A.J.M. Verheyen (1818-1898),

Verwerstraat 30 (vroeger A244)

had een opmerkelijke loopbaan met openbare functies: gemeentesecretaris van Den Bosch, inspecteur van het lager onderwijs in Noord-Brabant, lid van Provinciale Staten van Noord-Brabant, lid van de gemeenteraad van Den Bosch, lid van de Tweede en Eerste Kamer, lid van diverse besturen, en ten slotte kamerheer in buitengewone dienst van koning Willem III. Deze carrière had Hendrik dus als voorbeeld. Johannes Baptiste was getrouwd met Agnes Apoline Emilie gravin Dumonceau (1821-1893). Haar grootvader diende als generaal in het leger van Napoleon (zijn naam is te vinden in de lijst van militaire bevelhebbers op de Arc de Triomphe te Parijs). De overgrootvader van Charles aan vaderskant was mr. Franciscus Xaverius Verheyen (1779-1851). Deze was per koninklijk besluit van 13 oktober 1831 als jonkheer in de adelstand verheven (ongeveer 475 andere personen uit het Noord-Nederlandse gebied kregen tussen 1814 en 1849 een adellijke titel). Zijn loopbaan begon tegen de achtergrond van de Franse tijd in Nederland. Hij bekleedde in de loop der jaren functies zoals kwartierdorst van Breda en griffier van de Staten van (Noord-) Brabant. Hij was gehuwd met Sophia M.J.J. de Roy van Zuidewijn (1791-1868). Zij kocht zes jaar na zijn dood de heerlijkheid Loon op Zand, waar meerdere generaties uit het geslacht Verheyen tot in de twintigste eeuw zouden wonen. De vader van Franciscus Xaverius, Johannes Baptista Verheyen (1746-1814), bekleedde functies die de toenmalige politieke en sociale ontwikkelingen tot op zekere hoogte treffend weerspiegelden: rentmeester⁷ en schout van de heerlijkheid Loon op Zand, lid van parlementen in de Bataafse en Franse tijd, lid van het Staatsbewind der Bataafse Republiek, lid van het bestuur van het

Papenhulst, omstreeks 1905

departement Brabant, drossaard van de heerlijkheid Bokhoven, en lid van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden voor de provincie Brabant in het nieuwe, post-Napoleontische koninkrijk. Zijn vader Arnoldus (1704-1759) was ook rentmeester in Loon op Zand en drossaard in Bokhoven, naast een loopbaan als koopman in lakens. De stamboom van de familie liep geografisch van Bokhoven via Oirschot terug naar Maastricht, Grave en Best in de zestiende eeuw, waar men de naam van der Heyden in plaats van het latere Verheyen aantrof.

Ieder mens is in vele opzichten een “product” van de eigen familiegeschiedenis, van de traditie en van de omstandigheden die voor een bepaalde tijd, geografische context en maatschappelijke positie waarin men belandt, karakteristiek zijn. Zo krijgt men een betere kijk op het leven van de in 1892 geboren Charles, wanneer men zich de wereld van die tijd voor de geest haalt. Ondanks de volop voortdenderende industriële revolutie werd het einde van de negentiende eeuw nog gekenmerkt door relatief grote zekerheid en traditie, die pas door de schok van de Eerste Wereldoorlog in hoge mate zouden worden weggevaagd. Zo wordt het tijdperk van rondom de eeuwwisseling vaak als “belle époque” beschreven, een geïdealiseerd begrip voor wat gemakkelijk de “goede oude tijd” wordt genoemd. Om bij het jaar 1892 te beginnen: wat waren de belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen in dat jaar? Het spectrum is breed en interessant: het complex van Ellis Island nabij New York werd het centrale toegangspunt voor nieuwe immigranten in de VS; de eerste hockeyclub in Nederland zag het levenslicht; Rudolf Diesel verkreeg een patent op zijn revolutionaire uitvinding, de dieselmotor; in Frankrijk lanceerde baron Pierre de Coubertin het idee van de moderne Olympische Spelen; het slot Neuschwanstein ten zuiden van München werd voltooid; de communistische beweging nam het lied “De Internationale” als officiële hymne aan; de Internationale Schaatsunie werd opgericht; en beroemde of beruchte personen zoals J.R.R. Tolkien, Josip Broz Tito, Arthur Seyss-Inquart, Haile Selassie en Francisco Franco werden in de loop van dat jaar geboren.

In zijn populaire boek *De eeuw van mijn vader* heeft Geert Mak diverse aspecten van het Nederland en Europa van die tijd treffend gekarakteriseerd. Zo schrijft hij:

Nederland was leeg in die jaren, en de wereld was vol zekerheden. De vijf miljoen inwoners leefden in de kring van stad en dorp. Drie van de vier Nederlanders woonden op het land, en negen van de tien Europeanen. Over de klinkerweg van Amsterdam naar Haarlem – geen vier meter breed – reed een enkele maal per dag een auto. Steden en dorpen waren vermolmd. Veel huizen, boerderijen en andere bouwwerken uit de zeventiende en

achttiende eeuw waren nog altijd in gebruik. Tram en fiets waren nog geen gemeengoed (...) iedere grotere stad kende een opeengeperstheid van mensen. (...) Er waren in totaal twaalfduizend telefoons. (...) Europa was het vanzelfsprekende centrum van de moderne wereld.⁸

Gegevens uit de volkstelling van 1899, geplaatst in breder chronologisch perspectief, vormen een passende aanvulling op het door Mak geschetste beeld. Vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw begon de Nederlandse bevolking sneller te groeien, en deze groei zou aanhouden tot de Tweede Wereldoorlog, voornamelijk veroorzaakt door het geboorteoverschot. De levensduur steeg en het aantal sterfgevallen per jaar daalde, vooral bij zuigelingen. Tegenwoordig ligt het gemiddelde kindertal per vrouw tussen de één en twee; aan het eind van de negentiende eeuw lag dit nog tussen de vier en vijf. Op dat moment was Nederland net begonnen “zich te ontworstelen aan het 19e-eeuwse patroon van hoge sterfte en hoge vruchtbaarheid”. Verdergaande demografische veranderingen kwamen pas na 1900 op gang.⁹

Rondom 1900 bevonden huwelijk en gezinsleven in Nederland zich in een overgangsfase. Het traditionele, grotere gezin begon langzaam maar zeker plaats te maken voor het moderne, kleinere gezin, een proces dat door demografen als “gezinsverdunding” wordt beschreven. Rond de eeuwwisseling bestond een gezin gemiddeld uit vijf personen, tegen het jaar 2000 was dit teruggelopen tot twee tot drie personen. In de meeste gezinnen speelde personeel nauwelijks een rol; dit voorrecht was voorbehouden aan de families uit meer welgestelde kringen en diegenen die een succesvolle sociale *Aufstieg* wilden tonen. In de woorden van Dirk Jaap Noordam:

Mannelijke en vrouwelijke personeelsleden, bijvoorbeeld dienstboden, huishoudsters, butlers, koetsiers en chauffeurs kwamen betrekkelijk veel voor in de huishoudens van de middengroepen. Zij waren nodig om vele diensten, verbonden aan de staat die een vertegenwoordiger van de nieuwe elite had, te verrichten. Ook zal het personeel als een soort statussymbool hebben gefunctioneerd.¹⁰

Aan het eind van de negentiende eeuw was het gebruikelijk om te trouwen en een gezin te stichten (in 1899 was 89% van de volwassen mannen en 86% van de volwassen vrouwen gehuwd of gehuwd geweest; een huwelijk duurde gemiddeld 33 jaar voordat één van de echtelieden overleed). De huwelijksleeftijd lag toen hoger dan later het geval was, maar de daling daarvan zette al voor het jaar 1900 duidelijk in. Er was wel een tendens onder mannen van de hogere sociale klassen om op latere leeftijd te trouwen dan mannen uit de lagere sociale milieus. De typische gezinsgrootte varieerde in Nederland regionaal, en ook tussen stad en platteland, waarbij in het

katholieke zuiden grote gezinnen kenmerkend waren. Over het algemeen waren gezinnen uit de hogere sociale klassen kleiner dan de gezinnen uit de lagere sociale milieus. Het gezinsleven en de rol van man en vrouw werden in het voor Den Bosch zo maatgevende Noord-Brabant sterk door de rooms-katholieke kerk beïnvloed. Zo werd in deze provincie in het kader van de zogenaamde Vastenmandementen (een soort pastorale brieven), die door de bisschoppen vooral na 1870 werden gepropageerd,

sterk de nadruk gelegd op de rolpatronen van mannen en vrouwen. De vrouw diende zich aan het huishouden te wijden, terwijl de man zijn gezin van het nodige moest voorzien. Hij diende het voorbeeld te volgen van Jozef, die in 1871 tot patroon van de rooms-katholieke kerk werd uitgeroepen. (...) De rooms-katholieken waren ook actief in verenigingen, zoals de Broederschap van de Heilige Familie, die aan het einde van de jaren-tachtig bijna 100.000 leden telde en waarvan de naam alleen al een soort propaganda was. Frequent huisbezoek van kerkelijke ambtsdragers speelde eveneens een belangrijke rol in dit kerkgenootschap.¹¹

In hun analyse van de geschiedenis van de huisvesting in Nederland beschrijven Theo Engelen en Paul Klep het jaar 1900, toen de kleine jonker Charles acht was, niet als een “scharnierpunt tussen twee eeuwen”, maar als onderdeel van een uitgebreidere ontwikkeling. De algemene bevolkingsgroei en de toename van de stedelijke bevolking zorgden zowel in Nederland als elders in Europa in de loop van de negentiende eeuw voor een lagere kwaliteit van de gemiddelde huisvesting. De Woningwet van 1901 was wat dat betreft een eerste serieuze poging van de overheid om de situatie te verbeteren, alhoewel het onzeker is in hoeverre de opgetreden verbetering van de huisvestingssituatie na de eeuwwisseling door deze wetgeving verklaard kan worden. In 1899 waren in Nederland iets meer dan 1 miljoen woningen, wat resulteerde in een gemiddelde van 4,5 inwoners per woning. Landelijk gezien bestond 28% van de woningen uit één kamer, waarbij het percentage in het zuiden iets lager lag dan in andere delen van het land; dit percentage van eenkamer woningen daalde vanaf het begin van de twintigste eeuw duidelijk. Woningen met twee vertrekken waren het meest gebruikelijk. De “woondichtheid”, het aantal bewoners per vertrek, lag in 1900 landelijk rond de 1,7 personen en in Noord-Brabant op hetzelfde niveau. Hoewel de groeiende steden niet allen met nijpende huisvestingsproblemen te kampen hadden (plaatsen met een bevolking tussen de 2.000 en 10.000 inwoners hadden de grootste problemen), was het huisvestingsprobleem in Den Bosch aanzienlijk, omdat de stadsuitbreiding door de oude stadswallen belemmerd werd. Het adellijke gezin Verheyen behoorde voor wat betreft de huisvesting zonder twijfel tot de meer bevoorrechte laag van de Bossche bevolking. In Noord-Brabant had iets meer dan 25% van de woningen vier of meer kamers en men kan er

vanuit gaan dat de woning op de Verwerstraat en later op de Papenhulst qua formaat in de hogere ruimtelijke categorie lag.¹²

In tegenstelling tot het Nederland van de late twintigste en begin eenentwintigste eeuw speelden kerk en godsdienst aan het eind van de negentiende en begin twintigste eeuw een zeer aanzienlijke rol, zoals we al zagen met betrekking tot het gezinsleven. Volgens Hans Knippenberg moet dit worden gezien in de context van diverse controverses die het sociaal-politieke leven van Nederland in die tijd kenmerkten.

Het laatste kwart van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw vormen in veel opzichten een periode van strijd: strijd om financiële gelijkberechtiging van openbaar en bijzonder onderwijs, strijd om algemeen kiesrecht, strijd om de emancipatie van arbeiders en vrouwen, enzovoorts. Bij strijd hoort mobilisatie en het is dan ook niet verwonderlijk dat juist in deze periode voor het eerst op grote schaal sprake is van de mobilisering van grote delen van de bevolking op de genoemde strijdpunten, mede mogelijk geworden door een versnelling van de infrastructurele integratie (met name door de aanleg van spoor- en tramwegen) van Nederland. Zo zien nationale belangenorganisaties het licht op het terrein van het onderwijs en worden de eerste landelijke politieke partijen en vakbonden opgericht. Ook de traditionele kerken ontkomen niet aan het strijdgewoel. Godsdienst staat in deze periode nog centraal in het maatschappelijk leven en veel maatschappelijke tegenstellingen blijken langs godsdienstig-kerkelijke lijnen gekanaliseerd te worden. Een fenomeen dat later als de verzuiling van de Nederlandse samenleving zou worden aangeduid.¹³

Aan het eind van de negentiende eeuw was ruim 60% van de Nederlandse bevolking protestant en ongeveer 35% rooms-katholiek. In de loop van de eeuw was de zuidelijke, vooral katholieke bevolking in Nederland, onder meer door de voorkeur om later te trouwen, minder snel gegroeid dan de bevolking in de rest van het land, maar na 1900 lag de bevolkingsgroei in Limburg en Noord-Brabant boven het landelijk gemiddelde. Vele decennia lang, zowel voor als na 1900, heerste in het katholieke zuiden een soort “frontmentaliteit” tegenover de protestantse meerderheid in de Nederlandse maatschappij, waardoor traditionele, katholieke waarden een aanzienlijke rol in het dagelijks leven speelden.¹⁴ Dit gold ook voor de grotere plaatsen, zoals Den Bosch, en niet alleen voor het platteland.